

Kitap Eleştirisi

“Finansallaşmanın Ateşini Çalmak”: *Hayali Sermaye* Kitabı Üzerine Bir İnceleme

Ezgi Kaya Hayatsever

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

ezgi.ky@gmail.com

Hayali Sermaye: Popüler Kültürde ve Gündelik Yaşamda Finansallaşma

Max Haiven

Orijinal Adı: *Cultures of Financialization: Fictitious Capital in Popular Culture and Everyday Life*

Çeviri: Yasin Emre Kaya

İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, 228 sayfa.

80’li yıllarda itibaren dünyada inşa edilen ekonomik düzenin en ayırt edici olgusu olan finansallaşmanın, iktisat ve siyaset alanlarında yarattığı dönüşüm sosyal bilimlerin başat bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Ancak finansallaşma olgusunun toplumsal hayata yaptığı etkinin daha gündelik ve kültürel boyutları, bu akademik ilginin büyük ölçüde dışında kalmıştır. Oysa finansallaşma olgusu, hem kültürel üretim ve tüketimin hem de toplumun günlük pratiklerinin doğrudan bir parçası haline gelmiş durumdadır. Kabaca ifade edilirse, henüz cisimleşmemiş bir değeri, hisse, bono ve tahvil gibi finansal aygıtlar aracılığıyla hayali bir varlık biçimine sokarak ondan kâr elde

<http://ilefdergisi.org/2018/5/1/>

etme anlamına gelen finansallaşma, artık sadece büyük şirketlerin sermaye akışlarını ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkmış, kredi ödemeleri, borçlanma, emek piyasasının dönüşümü ve güvencesizlik gibi çıktılarıyla sıradan insanların günlük hayatına doğrudan dâhil olmuştur. Dolayısıyla finansallaşma olgusu ve yarattığı toplumsal etki, artık yalnızca ekonomik boyutuyla ele alınamaz. Finans sektörünün büyümesi ve toplumsal hayatın farklı alanlarını içine alacak şekilde başkalaşmasının bu alanlardaki toplumsal süreçleri nasıl dönüştürdüğü, gündelik hayat ve kültür çalışmaları tarafından da incelenmesi gereken bir konudur.

Kanada Lakehead Üniversitesi'nde Kültür, Medya ve Sosyal Adalet Araştırma Birimi'ne başkanlık eden Max Haiven'in, Koç Üniversitesi Yayınları tarafından Türkçeye *Hayali Sermaye* başlığıyla çevrilen çalışması, gündelik hayat ve kültürün finansallaşma olgusuna odaklanarak analiz edilmesine kapı açacak bir nitelik barındırıyor. Kitabın özgün başlığı olan *Finansallaşma Kültürleri*, Türkçe baskıda tercih edilmemiş; ancak aslında kitabın kapsamını daha iyi ifade ediyor. Haiven, çalışmasında temel olarak finansallaşmanın gündelik hayata giderek daha çok nüfuz etmesiyle oluşan yaşam tarzlarını, kültürel pratikleri ve karakter örüntülerini inceliyor. Hayali sermaye, finansallaşma sürecinin temel ürünü olduğu için bu incelenen süreçlerde de kurucu bir rol oynamaktadır; ancak Haiven'in çalışmasının inceleme nesnesi – Türkçe başlığın düşündürdüğü üzere – sermayenin finansallaşma sürecinde aldığı hayali biçim değil, bu biçimin toplumsal hayatın farklı alanlarında yarattığı yeni kültürel formlardır.

Haiven, finansallaşmayı geniş bir sosyal ve kültürel bağlam içinde ele alır. Finansın egemenlik alanı yalnızca spekülâtif piyasalardaki değer ve kâr değildir. Finans, aynı zamanda bu piyasaların toplumsal hayattaki somut etkileri aracılığıyla bireysel hayatlar üzerinde de belirleyici bir rol oynar. Haiven'in çalışmasının amacı, finansın bu belirleyici rolünü açığa çıkarmaktır. Ancak bu amacı kovalarken finansallaşma tartışmalarına hâkim olan iki yaklaşım konusunda okuyucuyu uyarır. Birincisi, finansallaşmanın mevcut formunun aşırılıklarına eleştiri getiren, düzenleyici mekanizmalarla bu aşırılıklar denetim altına alınırsa finans sisteminde sorun görmeyen bir bakış açısıdır. Haiven'a göre bu yaklaşım, finansallaşmanın yarattığı sorunların yapısal ve sistemsel boyutunu göz ardı etmektedir. Finansallaşma, kapitalizmin günümüzdeki biçiminin zorunlu bir ögesidir ve kapitalizme karşı bir itiraz yükseltilmeden finansallaşmanın olumsuz etkilerine karşı çıkmak faydasızdır.

Haiven'in ikinci itirazı ise finansallaşmayı bir kapitalizm eleştirisi içinden sorunsallaştıran ancak bunu yaparken finansallaşmayı yalnızca ulusötesi şirketlerin ve bu şirketlerin hissedarlarının kâr elde etme güdüsünün denetimindeki bir süreç olarak kavramsallaştıranlara yöneliktir. Haiven'a göre finansallaşma, sermayenin birikim mantığının ötesinde de toplumsal sonuçlar üretir. Finansallaşma sürecinin aktif parçaları olan insanların "toplumsal failer" olarak inşa edilmesini sağlar. İnsanlar, kendi edimlerinin, arzu ve hayallerini gerçekleştirme çabalarının sonucunda finansallaşmanın girdabındaki özneler biçimine bürünmektedirler. Bu nedenle Haiven, finansallaşmayı, "yanlış bilinç" veya "egemen sınıfın fikirleri" olarak değil, Althusserci bir ideoloji kavrayışı çerçevesinde ele almak eğilimindedir. Bu kavrayışa göre finansallaşma belirli bir öznellik biçimi inşa eden ve bunu yaygınlaştıran kültürel ve toplumsal bir yapıdır. Haiven'in çalışması, bu finansal özelliğin inşa edildiği toplumsal ve kültürel alanları analiz etmek, bu inşanın öğelerini ve mekanizmalarını anlamak amacını taşımaktadır.

Haiven'in çalışmasında ele aldığı temel sorunsal, finansallaşmanın ve onun yarattığı hayali sermayenin, insanın "türsel varlığıyla" ve bunun bir uzantısı olarak toplumsal hayatla ilişkisinin diyalektik bir şekilde incelenmesidir. Kitabın her bölümü, finansallaşma sürecinin "kilit bir bileşenini tespit etmeye, finansallaşma sürecinin bu bileşene bağlı olma ve onu dönüştürme şeklini göstermeye ve daha radikal ve diyalektik bir anlam çıkarılıp çıkarılmayacağını görmeye" odaklanır.¹ Kitap, bu sorunsal etrafında kurgulanmış altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Haiven'in hayali sermaye kavramını hangi bağlamda kullandığına ve nasıl içeriklendirdiğine odaklanmaktadır. Haiven, hayali sermaye kavramını kültür bağlamında yeniden üretim kavramıyla ilişkisi içinde ele almaktadır. Hayali sermaye finansallaşma sürecinin başat ve belirleyici toplumsal kurgusudur ve finans sistemini yeniden üreten diğer bütün toplumsal kurguların referans noktasıdır. Haiven'in bu iddiası bir açıdan Marx'ın 19. yüzyıl kapitalizminde metayı konumlandırma biçimine benzetilebilir. Nasıl Marx metayı dönemin kapitalist ilişkilerini rüşeym halinde kendinde barındıran bir bütünlük olarak gördüyse, Haiven de hayali sermayeyi finansallaşma sürecinin her alanda yarattığı dönüşümü özetleyen bir kurucu kurgu olarak tanımlar. Finans bu toplumsal kurgular sayesinde işlemektedir. Toplumsal ilişkiler insan toplumu tarafından paylaşılan bir kurgular bütünü sayesinde yeniden üretilir, bu kurgular aracılığıyla dünyayı anlamaya çalışan özneler üretir ve bu öznelerin failliğiyle dönüştürülür. Haiven, bu yeniden üretim anlayışının üç kuramsal temeli olduğunu söyler: Rosa Luxemburg'un sömürgecilik aracılığıyla sermayenin yeniden üretimine

yönelik kavrayışı; kültürel çalışmalar alanının, sınıfsal ilişkilerin ve öznelliğin nasıl yeniden üretildiğini anlamaya çalışan yaklaşımı ve eleştirel feminist kuramların, kapitalizmin üretim alanı dışında nasıl işlediğini anlamaya çalışan araştırmaları. İlk bölüm, sermayenin somutluğunu kaybederek hayalileşmesinin ve bir kurgu formu almasının, ona diğer toplumsal kurgulara daha fazla nüfuz etme olanağı kazandırdığını vurgulamaktadır. Maddi bir sistem olan kapitalizm, “anlam, kimlik, iktidar ilişkileri, kurumlar ve fikirler dokusunun içinden geçmekte” ve böylelikle insanın eyleyişini şekillendirmektedir.² Bu bağlamda finansallaşma da, “toplumsal yaşamın yeniden üretilmesini yeniden programlamayı amaçlayan viral bir koddur”.³ İkinci bölümden altıncı bölüme kadar Haiven bu kodu çözümlenmeye, toplumsal hayatın ayrı alanlarına odaklanarak bu alandaki dönüşümlerin finansallaşmayla bağını gözler önüne sermeye çalışır.

Haiven’in ele aldığı ilk sosyal olgu, güvencesizleşmedir. Haiven, II. Dünya Savaşı sonrasındaki Keynesçi politikaların, yani korumacı bir refah devletinin sağladığı gelir, iş ve sosyal haklar güvencesinin, kapitalizm içinde risk almayan, uzun vadeli planlarını hayata geçirebilen ve emek gücüyle elde ettiği kazanımları koruyabilen orta sınıf bir karakter örüntüsü yarattığına dikkat çeker. Ancak bu yaşam biçimi, 80 sonrasındaki finansallaşma dalgasıyla beraber güvencesizleşmenin hayatın her alanına egemen olmasıyla yerini mecburi olarak esnek, risk alabilen ve kazanım elde etmek kadar kayıp yaşamayı da normalleştiren bir karakter örüntüsüne bırakmıştır. Haiven’a göre bu yeni karakter örüntüsünün oluşum süreci, geri döndürülebilecek bir süreç değildir. Güvenceyi tekrar hayatın bir parçası haline getirmek ve finans sistemine karşı mücadele edecek finansallaşmamış bir özne yaratmak artık olanaksızdır. Zira bu yöndeki her çaba, finans sisteminin yeniden üretimine bir katkı sunmaktadır. Bunun yerine, güvencesizliğin ve riskin artık insanın “türsel varlığının” bir parçası haline geldiğini kabul etmek ve gelecek planlarını ipotek altına alan ve kişiyi disipline eden borçluluk ağlarının yarattığı öznelliği, yeni bir toplumsal bağlılık ve yükümlülük biçiminin temeli olarak kullanmak gerekmektedir.⁴

Üçüncü bölümde Haiven, emek açısından böyle bir güvencesizlik ve borçlanma sarmalı yaratan finansallaşmanın, sermaye açısından ise bir menkul kıymetleşme⁵ süreci olarak işlediğine dikkat çekerek, bu süreci *Walmart* market zinciri örneği üzerinden analiz eder. *Walmart* hem risk yönetimini kurumsal olarak hisse değerlerinin paketlenmesi aracılığıyla uygulama, hem çalışanlarında risk almayı ve girişimciliği pozitif bir değer olarak üretme hem de küresel bazda “teröre karşı mücadele” söylemiyle üretilen güvenikleştir-

me ve risk kontrolü süreçlerine destek verme açısından, sermayenin kendini güvenceye alma sürecinin bir modelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Haiven, Walmart'a karşı örülecek bir emek mücadelesinin, yalnızca çalışma koşullarına dair taleplere dayanamayacağı, böyle taleplerin ötesine geçerek bu üç alanda birden net bir karşıt pozisyon sergilenmesi gerektiğini, bunun da ancak kapitalizme itiraz eden bir halk hareketi aracılığıyla yapılabileceğini vurgular.⁶

Haiven dördüncü bölümde ise finansallaşmanın hâkim karakter örüntüsünü yaratan araçlardan birine odaklanır. Bir dönem gençler arasında oldukça popüler olan Pokemon kart oyunlarının, tahmin yürütmeyi, girişken olmayı, risk almayı, kuralları gerektiği gibi esnetebilmeyi içeren spekülative bir eyleyış tarzını nasıl geliştirdiğini irdeler. Pokemon kart oyunu, yalnızca kültürel üretimin ve tüketimin bir parçası olan, dolayısıyla kültürel alanda kâr getiren basit bir meta değildir, aynı zamanda finansallaşmanın ihtiyaç duyduğu kültürel ve sosyal öğelerin üretim ve tüketim döngüsünün haricinde de yaygınlaşmasını sağlayan kültürel bir mekanizmadır. Oyun, gençlerde bu kültürel ve sosyal öğeleri öğrenme ve içselleştirme pratiklerini geliştiren bir boyut barındırmaktadır.⁷ Ancak Haiven, oyunun bu çerçevede zorunlu olarak içerdiği otonomi fikrinin, bu öğrenme sürecini aşan bir etkisi olabileceğini, farklı bireysel ve toplumsal özlemlere denk düşebileceğini de göz ardı etmez. Bir sonraki bölüm bu bağlamda yaratıcılık kavramının son dönemlerde ekonomide işgal ettiği yere ve taşıdığı anlama odaklanır. "Yaratıcı çalışma", "yaratıcı kapitalizm", "yaratıcı kentler/yerleşimler" gibi kavramların popülerleşmesi finansallaşmanın yükselişiyile eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir ve insanın özgün yaratıcı gücünün kapitalizmde ne ölçüde sömürüldüğünü gözden gizlemek gibi bir işlev üstlenmiştir. Haiven, böylelikle finansallaşma kapsamında bir türev sermaye ve kişisel yatırım biçimi alan yaratıcılığın, yine de insanın tahayyül etme ve üretme kapasitesini kullanmaya yönelik gerçek bir ihtiyaca işaret ettiğini söyler.⁸ Yaratıcılık, sömürülen emeğin başka bir düzende sergileyebileceği gücün bir nişanesidir.

Haiven, tüm bu kültürel örüntülerden derlediği direniş ve mücadele potansiyellerini, kanımca kitabın en önemli bölümünü oluşturan direniş başlığında toplarlar. Her bölümde uyardığı üzere direniş olanaklarının finansallaşmanın işlerliğini sağlayan bir öge haline gelebileceğini, her direniş örneğinin finansallaşmış kapitalizmin içererek karşılık üretebileceği ve kendisini güçlendirebileceği bir katkı olarak görülebileceğini vurgular. Finans bu anlamda, kapitalizmin sınırlarını zorlamayan belirli direniş biçimlerine doğrudan bağlıdır ve hatta bu direniş biçimlerini yüceltir. Haiven'a göre farklı kimliklerin

ve toplulukların hakları için verilen mücadeleler kadar emekçilerin hakları için verilen mücadeleler de finansallaşmaya karşı yararsızdır. Bu direnişler, borçlular yığınının finansallaşmaya katılımının potansiyel riski olarak sermaye tarafından zaten hesaba katılmıştır.⁹ Finansallaşmış kapitalizmi ortadan kaldıracak bir direniş, finansallaşmayı diyalektik olarak besleyen toplumsal kurguları, yani anlatıları, metaforları, söylemleri ele geçirerek onları farklı bir öznellik kurgusu için kullanmayı yani “finansallaşmanın ateşini çalmayı” içermelidir.¹⁰

Haiven’in finansallaşmayı kültür ve gündelik hayatın açıklayıcı bir ögesi haline getirmesi, çalışmasının en güçlü ve özgün noktasını oluşturmaktadır. Haiven bu yaklaşımıyla hem finansallaşma olgusuna ekonomik ve siyasal çalışmalarda fazla rastlanmayan bir derinlik katmış hem de gündelik hayatın güncel sorunlarının ve yeni kültürel oluşumların analiz edilmesini sağlayacak özgün bir kavramsal set ortaya atmıştır. Çalışma, finansallaşma olgusunu diğer toplumsal süreçlerle bağıntısı içinde ele alarak, kavramı ekonomiyi temel alan yaklaşımların getirdiği yalıtıklık ve durağanlıktan kurtarmış, finansallaşmayı ilişkisel ve dinamik bir biçimde yeniden tanımlamıştır. Bu bağlamda kültür ve ekonomi diyalektiği de yeniden inşa edilmiş, finansallaşmanın kültürel hayatı belirleme biçimlerinin yanı sıra kültürel pratiklerin de finansallaşmayı nasıl yeniden ürettiği ve biçimlendirdiğine de odaklanılmıştır. Dolayısıyla çalışma, amaçlarına uygun olarak kültür kavramını edilgen bir üstyapısal öge olarak değil, toplumsal hayatın etkin ve belirleyici bir parçası olarak kurmuştur. Farklı toplumsal ilişki ağlarına ve kültürel pratiklere odaklanması, finansallaşma ve kültür ilişkisini değişik boyutlarıyla irdeleyecek yeni çalışmaların önünün açılması açısından verimli olmuştur.

Haiven’in özgün kavramsal yaklaşım ve araştırma alanının zenginliği bakımından çok güçlü yönler barındıran çalışmasının zayıf kaldığı nokta, çalışmasının kurucu epistemolojik yaklaşımında ve kuramsal kaynaklarında göze çarpan dalgalanmadır. Haiven’in temel kavramlarını oluşturan hayali sermaye ve yeniden üretim, Marksist sermaye birikimi ile kültürel çalışmalar ve feminist kuramın yeniden üretim kavramlarına dayanmaktadır. Bu kuramsal dayanaklar, Haiven’in bu kavramları tarihsel maddeci bir yaklaşıma dayanarak, maddi üretim ve bölüşüm süreçleriyle bağlantıları içinde açıklayacağı izlenimi vermektedir. Ancak Haiven’in hayali sermayeyi insanlar tarafından paylaşılan ortak bir toplumsal kurgu olarak tanımlaması ve bu kavramın çalışmasına temel oluşturmasını da bu kurguların toplumsal hayatı inşa etme gücüne atıfla gerekçelendirmesi, tarihsel maddeci bir yaklaşımdan ziyade eleştirel bir toplumsal inşacı yaklaşımın izlerini barındırmaktadır. Çalışmanın

toplumsal olarak paylaşılan değerlerin, inançların ve karakter örüntülerinin, üretim ve bölüşüm süreçleri üzerindeki belirleyiciliğini vurgulaması ve bu ortaklaşmanın nasıl oluştuğunu incelemesi, toplumsal inşacı bir perspektiften çok daha sağlam bir biçimde temellendirilebilir. Ancak Haiven, toplumsal inşacılık literatürüne hiç atıfta bulunmamış, çalışmasını Marksizm'den beslenen bir eleştirel perspektifle desteklemeye çalışmıştır. Bu kuramsal bir tercih ve konumlanma çabası olarak görülebilir ancak Haiven'ın atıfta bulunduğu diğer kuramsal kaynaklar, bu kuramsal konumu sorunlu hale getirmektedir.

Haiven, çalışmasının her bölümünde farklı kuramsal kaynaklardan faydalanacağını açıkça belirtmektedir¹¹ ancak ana kuramsal perspektifinin kaynaklarını açıkça ifade etmesi, diğer kuramsal kaynakların da bu temel perspektifle uyumlu olacağını düşündürmektedir. Oysa Haiven, birbirinden çok ayrı ve bir arada kullanılması temel kavramlar açısından sorun yaratan kuramsal yaklaşımları yeterince tartışmadan birlikte kullanmıştır. Hayali sermayenin önemini açıklarken Gilles Deleuze'ün metafor kavramından, menkul kıymetleştirme tartışmasında Michel Foucault'nun biyopolitika ve gözetim kavramlarından, güvencesizleşme ve yaratıcılık meselesinde otonomcu Marksizm'den ve oyun aracılığıyla kültürel değerlerin finansallaşmasını analiz ederken de Zygmunt Bauman'ın akışkanlık kavramından yararlanmışlardır. Bu kuramsal dayanakların her biri, farklı ve birbiriyle hesaplaşma içindeki epistemolojik ve metodolojik gelenekleri temsil etmektedir, dolayısıyla finansallaşmanın kültür ve yeniden üretim ile ilişkisini her biri farklı biçimde kuracaktır. Temel sorunsalın her birinde nasıl kurulduğunu yeniden tartışmaksızın bu yaklaşımları aynı çalışma kapsamında kullanmak, kuramsal konumlanma noktasında bir dengesizliğe yol açmakta, finansallaşmış kültürel pratiklerin analizinde hangi yaklaşımın daha uygun olduğuna dair sorunun havada kalmasına neden olmaktadır.

Benzer bir kuramsal uyumsuzluk, Haiven'ın hayali sermayenin toplumsal işlevine ve özellikle de finansallaşmış kültürlerin barındırdığı direniş potansiyeline – diyalektik bir biçimde ele aldığı iddiasına rağmen – fazla yapısalcı bir şekilde yaklaşmasıdır. Bu yaklaşım, finansallaşmış öznenin kuruluşunu Althusser'e referansla tartışmasıyla uyumludur ancak kültürel pratik, toplumsal faillik ve finansallaşma arasındaki diyalektik ilişkinin bir tarafını eksik bırakan bir yaklaşımdır. Haiven, kültürel pratiklerin ve finansallaşmanın karşılıklı olarak birbirlerini nasıl beslediğini açıklar ancak direniş ve mücadele konusunda aynı karşılıklılığı analize dâhil edemez–direnişe dair analizi, aktif mücadelelerin ve potansiyel direnişlerin finans sistemi tarafın-

dan nasıl massedildiğini anlatmakla sınırlı kalır. Oysa bu massetme ilişkisinin diğer bir tarafı da vardır. Finans sistemine ve onun ürettiği kültüre karşı her bir direniş örneği, nihayetinde sönmülense ve finansal sistemin iyileşmesine girdi sağlasa da direnişe katılan, onu yükselten ve örgütleyen kitleler/toplumsal gruplar açısından bir öğrenme, gücünü sınıma, deneyim ve özgüven kazanma sürecini de içerir. Somut direnişler, finans sistemine karşı somut kazanımlar elde etmedikleri zaman bile gelecek direnişler için gereken tarihsel, bilişsel ve duygusal birikime katkı yapmaktadırlar. Haiven'in bu sürece yapı-salcı yaklaşımı, mevcut direnişlerin bu yönünü göz ardı etmesine veya hafife almasına yol açar. Oysa Haiven'in da arzuladığını belirttiği, "finansallaşmanın ateşini çalmış" bir öznel, yapısal kısıtların arasında ancak bu damarlardan birikerek yeşerebilecektir.

Notlar

- 1 Max Haiven, *Hayali Sermaye: Popüler Kültürde ve Gündelik Yaşamda Finansallaşma*, çev. Yasin Emre Kaya, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 15.
- 2 Haiven, *Hayali Sermaye*, 45.
- 3 Haiven, *Hayali Sermaye*, 47.
- 4 Haiven, *Hayali Sermaye*, 81.
- 5 Çeviride "securitization" kavramının karşılıklı olarak menkul kıymetleşme tercih edilmiştir. Bu çeviri, sermayenin finansallaşmasının ekonomik açıdan önemli bir boyutunu yansıtsa da kavramın çift anlamlılığını yeterince içermemektedir. *Securitization*, hem sermayenin finans sistemi içinde kendine ekonomik güvenceler yaratma biçimine hem de bu güvenceleri yaratırken başvurduğu güvenleştirme ve zor aygıtlarına başvurma stratejisine işaret etmektedir.
- 6 Haiven, *Hayali Sermaye*, 108.
- 7 Haiven, *Hayali Sermaye*, 132.
- 8 Haiven, *Hayali Sermaye*, 156.
- 9 Haiven, *Hayali Sermaye*, 173, 176.
- 10 Haiven, *Hayali Sermaye*, 15.
- 11 Haiven, *Hayali Sermaye*, 15.